

AMIR TEMURNING HAYOTI VA DAVLATCHILIK FAOLIYATI MEOROSI

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

*Psixologiya yo'nalishi, kechki ta'lim, 5-kurs talabasi **Shamsiyeva Ruxshona***

*Ilmiy rahbar: **G'oyibnazarov Rahmatilla** — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa
doktori, dotsent*

Annotatsiya: *Mazkur maqola Amir Temur (1336-yilda 9-Aprel,) yilida Kesh shahri yaqinidagi Xo'ja ilg'or qishlog'ida tutilgan (1405-yil 18-fevral) va XIV-XV asrlar davomida Markaziy Osiyo, Hindiston, Yaqin Sharq va Kichik Osiyo hududlarida keng tarqalgan imperiyani boshqargan buyuk hukmdor hisoblanadi. Uning hayoti va davlat faoliyati tarixiy manbalarda keng yoritilgan bo'lib, Temur o'zining kuchli armiyasi, davlatni boshqarishdagi mahorati, va qo'shnilariga nisbatan yengilmas siyosati bilan tanilgan.*

Kalit so'zlar *Amir Tarag'ay Takina Hotun, Samarqand Temur tuzuklari, hayoti Davlat, merosi*

Аннотация *Этот артик родился в селе Ходжа Игорь близ города Кеш в год Амира Темура (9 апреля 1336 г.) (18 февраля 1405 г.) и считается великим правителем, управлявшим обширной империей в Средней Азии, Индии, Ближнем Востоке и Малой Азии на протяжении XIV-XV веков. Его жизнь и государственная деятельность широко освещены в исторических источниках, а Тимур известен своей сильной армией, умелым управлением государством и непобедимой политикой по отношению к соседям.*

Ключевые слова *Амир Тарагай Такина Хотун, правление Самаркандского Тимура, жизнь государства, наследие*

Abstract *was born in the village of Khoja Ighor near the city of Kesh in the year of Amir Temur (April 9, 1336) (February 18, 1405) and is considered a great ruler who ruled a wide empire in Central Asia, India, the Middle East and Asia Minor*

during the XIV-XV centuries. His life and state activities are widely covered in historical sources, and Temur is known for his strong army, skillful administration of the state, and invincible policy towards his neighbors.

Key words Amir Taragai Takina Hotun, Samarkand Timur's rule, life State, heritage o' rta asrlarning buyuk turkiy askari va qo'mondoni, Temuriylar imperiyasi asoschisi, Oltin O'rda, Mamluk sultonligi, Dehli sultonligi, Usmonlilar davlati, Kavkaz va Erondagi davlatlarni yengishi ortidan musulmon olamining to'la yetakchisi, yeri 4,4 mln km² ga yetishgan 14-yuzyillikni eng kuchli davlat quruvchisi, 35 yillik boshqaruvi va yurishlari chog'ida biror urushni yutqazmagan qo'shimboshi, o'tmishda ko'rilgan uchta buyuk harbiy-taktik urush va yurish qo'mondonlaridan biri, Temuriylar uyg'onish davri asoschisi, ilm-fan, me'morchilik, San'at va Adabiyot homiysi Otasi Amir Tarag'ay (o'rta chog' turkchasida Tarag'ay – qoraquyruq qushi) barlos qabilasining beklaridan biri va qabilaning asosiy 5 ta urug'idan birining yetakchisi edi (qarang, The rise and rule of Tamerlane, B. F. Manz va The Mongol Period B. Spuler). Tarag'aybek Chig'atoy ulusining taniqli beklaridan biri bo'lib, Kesh viloyatida amirlik qilgan. Amir Tarag'ay yillik Ili daryosi bo'yida Xon tomonidan chaqiriladigan yurt beklarining qurultoyiga chaqirilgan va bunday yig'inlarda qoldirmasdan qatnashgan. Butga topinuvchi o'laroq tug'ilgan Tarag'aybek Chig'atoy ulusi orasida birinchilardan bo'lib islom dinini qabul qilgan. Otasi Barqul Noyondek Tarag'aybek harb va siyosat ishlariga qiziqmagan va asosan islom dinini o'rganish bilan umrini kechirgan. Temurbek tez-tez qabrini ziyorat qiladigan va keyinchalik qabri ustiga maqbara (1373–1374) qurdirgan Shamsiddin Kulol Tarag'aybekning piri bo'lgan. Onasi Takina xotun va yoki Takina mohibegim to'g'risida ma'lumotlar kam. Zafarnoma (Yazdli Sharafiddin)da yolg'iz otigina so'zlanadi. 1403-yilda Temurbek Jenoa, Fransiya, Angliya qirollariga elchi qilib yuborgan, Sultoniya bosh rohibi (archiepiscopus) Johannes de Galonifontibus Takina Xotunning oddiy oiladan ekanini yozadi. Temurli saroyida yozilgan, biroq yozuvchisi aniq bilinmagan Muyizz al-Ansab (Izzatli nasablar) asarida Takina Xotun barlos qabilasi bilan chegaradosh

bo'lgan Chig'atoy ulusining Yasaur qabilasidan ekanligi yoziladi. Temurbek bilan yuzma-yuz so'zlashgan Ibn Haldun (1400–01) Temurbek onasini afsonaviy „Avesto“ bahodiri Manuchehrning avlodidan ekanligini aytganini yozadi. Temurbekning yoshligi Keshda kechadi. Otasi Tarag'aybek o'z chog'ining odatlariga ko'ra Temurbekka ot minish, ov qilish, yoydan o'q otishni o'rgatuvchilarni tayin qiladi. Shu yuzdan Temurbek 18-20 yoshlarida tulporlarni yaxshi ajrata oladigan epchil otliq va qo'rqmas bahodir bo'lib ulg'ayadi. Temurbekni yoshligida madrasaga ham beradilar. Biroq Temurbekning o'qimishsiz bo'lganligi to'g'risida kunbotar ellari o'rtasida yanglish qarash ular chindek o'rnashib qolgan. Temurbek o'zi to'g'risida kitobida 21 yoshga to'lganida otasining hosili yaxshi bo'lganini, qoramol va yilqilar ko'p bolalaganini, o'zi ularni 10 tadan qilib ishchilariga bo'lib berganini yozadi. Temurbekning yoshlik yillari to'g'risida bilgilar juda oz. Temurbek o'z ona tilisi chig'atoy (eski turkcha yoki eski adabiy o'zbekcha)cha va forschada so'zlashgan. Temurbek arabcha so'zlasha olmagan va mo'g'ul tilida so'zlasha olganligiga tegisgli bilgilar tortishmali. Uning davrida Turk(Eski o'zbek adabiy tili)cha – so'zlashuv, qo'shin boshqarish, adabiyot va davlat ishlari tili, forsha – huquq, davlat ishlari, adabiyot va so'zlashuv tili, arabcha – din tili bo'lgan. O'rta chog' davlatlariga bo'lganidek Temurbek davlatida ham asosiy huquqiy ishlar – soliqlar yig'ish, g'aznachilik ishlari, moliya ishlari fors tilida olib borilgan. Temurbek o'z yurishlari chog'larida yilyozarlariga kunlik ishlarni Turkcha va forsha tillarda yozib borishlarini buyurgan. Temurbek o'tmishining bilingan 3 ta tamal asaridan 2 tasi, Nizomiddin Shomiy – Zafarnoma, Sharafiddin Ali Yazdiy – Zafarnoma, aynan shu kunlik qo'lyozmalarga asoslanib yozilgan kitoblardir. Rasmiy yozuv turi esa arab alifbosiga asoslangan fors va turk (eski uyg'ur alifbosiga asoslangan o'zbek yozuvi) yozuvlari edi. 28.03.1391 – yilda (Yazdiy, Zafarnoma, 119a) Oltin O'rda xoni To'xtamishxonga qarshi yurish chog'ida Temurbek hozirgi Qozog'istondagi Ulug' tog'da askarlariga tosh keltirishlarini buyuradi va toshga o'yib bitik yozdiradi. Nizomiddin Shomiy Zafarnomasida esa 28.04.1391 da ushbu bitik bitilganligi yoziladi. Bu bitikda 3 qator arabcha va 8 qator

turklarning o'z yozuvi bo'lmish eski uyg'ur yozuviga asoslangan eski adabiy o'zbekchada yozig' yozilgan. Bu bitik 1358-yil avgust oyida Ulug' tog'dan kunbotar(g'arb)da yerlashgan Qaramo'la tog' yon bag'ri oldidagi Qarsaqqay mis koni yaqinida qozoq geologi Qanish Satbaev tomonidan topilgan. Bu yuzdan Qarsaqqay bitigi ham deb ataladi. Bitik bugungi kunda Sant-Peterburg (Roosiya Federatsiyasi)da Ermitaj muzeyida saqlanadi. 1358-yil Qazag'anbekning o'limidan so'ng Movarounnahrda boshlangan bosh-boshdoqlik chog'ida Temurbek amakisi Xoji Barlos bilan Kesh yerlarini boshqarardi. 1360-yil yanvarda Jeta (Mo'g'uliston) xoni Tug'luq Temur Movarounnahrda yurish qiladi. Tug'luq Temur bilan kelishgan Temurbekka Keshdan Sirdaryogacha bo'lgan yerlar topshiriladi. Tug'luq Temur orqasiga qaytib ketadi. Xizr Yasuriy va Temurbek birga qo'shin yig'adilari. Xoji Barlos esa Yasuriy bilan yovlashadi va unga qarshi yurish qiladi. Tomonlar Oyqor yaqinida to'qnashishadi. Temurbek tomon dushmanni yengadi. Biroq keyinroq Temurbek Yasuriy bilan yovlashadi. Kesh yaqinidagi Surushdagi urushda Temurbek dushmanni yengadi. Temurbek Termiz tomonga qarab yuradi. Ali Jarjariy bilan yovlashadi. Angor yaqinida to'qnashishadi. Temurbek dushmanni yengadi. 1361-yil martda Tug'luq Temur yana Movarounnahrda yurish qiladi. Temurbek yana Tug'luq Temur oldiga boradi va Temurbekka Kesh viloyati va 10 ming kishi topshiriladi. Movarounnahrda xon qilib Ilyosxo'ja, Tug'luq Temurning o'g'li, tayinlanadi. Tug'luq Temur o'z yurtiga qaytadi. Temurbek Husaynbek bilan uchrashadi. Alibek Joni Qurboniy bu ikki bekni tutib qamatadi. Moxonda qamoqda bir necha kun qolgan beklar Muhammadbek, Alibekning akasi, tomonidan ozod qilinadi. Temurbek Seyiston tomon yuradi. Temurbek va Husaynbek Seyiston hokimi so'rovi va bergan so'zlariga ko'ra uning yovlariga qarshi urushishadi. Temurbek tomon dushmanni yengadi. Seyiston hokimi so'zini ustidan chiqmaydi. Temurbek Seyistondan qaytishida Sagziylar Mekrondan kelib Temurbek va yo'ldoshlariga tashlanishadi. Sagziylar qo'shini chekinadi. Temurbekning o'ng qo'li va o'ng oyog'i yaralanadi. Temurbek Garmsirga keladi va tuzaladi. Keyin Balxga qarab boradi va Abdulloh arig'i oldida, Abu Said, Mangli Bu'ga, Haydarlarga qarshi urushadi. Temurbek

dushmanni yengadi. Temurbek Dashti Ko'lankaga keladi. Toshko'prik yaqinida Temurbek Yumkon o'g'li Temur, Sariq, Shingum va Tug'luq Xo'jaga qarshi urushadi. Temurbek dushmanni yengadi. 1364-yil Temurbek va Husaynbek Kesh yaqinidagi Qubba-i metinda Ilyosxo'ja bilan to'qnashishadi. Temurbek tomon dushmanni yengadi. Temurbek Qobulshoh O'g'lonni Movarounnahrğa xon qilib ko'taradi. Ilyosxo'ja yana Movarounnahrğa yurish qiladi. 1365-yil 22-mayda Chinoz yaqinida Chirchiq daryosi bo'yida Loy jangi bo'lib o'tadi. Temurbek bo'linmasi qarshi tomon bo'linmasini yengadi. Biroq Husaynbek dushmanga qarshi turolmaydi. Bu yuzdan Temurbek Keshga qaytishga majbur bo'ladi. 1366-yil Husaynbek va Temurbek yovlashadi. Qatlashdagi urushda Temurbek tomon dushmanni yengadi. Temurbek Qarshiga qarab yuradi. Qarshi qamalida Musabekni 12000 otlig'ini 243 kishi bilan yengadi. 1367-yil Moxon yaqinidagi Bermasda Bekishohga qarshi yuradi. Temurbek dushmanni yengadi. Temurbek Husaynbek bilan yarashib Qobul tomon yuradi. Temurbek tomon Qobul sharini egallayadi. 1368-yil Temurbek Badaxshonni yag'mo etib qaytadi. Temurbek Husaynbek ila yana yovlashadi. 1370-yil Arxangdagi urushda Temurbek Husaynbekni uzil-kesil yengadi. Sayyid Baraka Temurbekka tabl va yalov taqdim etadi. Temurbek Balx tomon yuradi va Balxni qo'lga olib Suyurg'otmish O'g'lonni xon qilib ko'taradi. 1370-yil Temuriylar davlati quriladi. Oltin O'rda davlati – To'qtamishxonning yengilishlaridan keyin Temurbek Oltin O'rdada o'zi xon belgilab keladi va savdo aloqalarini saqlaydi. Oltin O'rda Temurbek davlati bo'yinturug'i ostiga to'la kirmasada ortiq xavf tug'dirmaydigan davlatga aylanadi. Amir Temur (Tamerlan)ning farzandlari¹. Jahongir: Amir Temurning birinchi o'g'li bo'lib, u juda yoshligidan davlat ishlariga aralashgan. Ammo, u 1336 yilda 20 yoshida o'lishi natijasida katta siyosiy ro'l o'ynamadi.². Shahrux: Amir Temurning eng mashhur va kuchli o'g'li hisoblanadi. Shahrux Temuriylar saltanatining keyingi hukmdori bo'lib, Heratda davlatni barqarorlashtirdi. U san'at, ilm-fan va madaniyatni rivojlantirishda muhim rol o'ynagan.³. Umarshayx: Umarshayx Temurning boshqa o'g'li bo'lib, u ham o'z davrida ko'plab yerlarni boshqargan. Ammo uning ta'siri boshqa o'g'illari bilan

solishtirganda unchalik katta bo'lmagan.4. Mirza: Temur boshqa o'g'illari va farzandlari bilan ko'plab hududlarni boshqarib, ularning ayrimlari davlatni saqlashda muhim rol o'ynagan, ammo ular Shahrux kabi katta ta'sirga ega bo'lmagan. Amir Temurning o'g'illari va nabiralari o'z davrlarida Markaziy Osiyo va uning atrofidagi hududlarda katta siyosiy va madaniy ta'sirga ega bo'lishgan. Temurning o'limidan keyin, uning saltanati bo'linib ketgan va farzandlari o'rtasida kuchli siyosiy kurashlar bo'lgan. Amir Temur Kichik Osiyodan Samarqandga qaytgach, 1404-yil 27-noyabrda 200 ming qo'shin bilan Samarqanddan Xitoy safariga chiqdi. Biroq Xitoy ustiga yurish Amir Temurning O'trorda vafoti (1405-yil 18-fevral) amalga oshmay qoldi. Ma'lumki, Amir Temur 1405-yil kuchli shamollash sababli olamda o'tdi deyiladi. Lekin, Amir Temurni vafotini tezlashtirgan boshqa sabablar ham bor. Ibn Arabshohning yozishicha (1436-yil yozilgan) kuchli sovuq natijasida Temur ibrida (sovuqdan jismni zaiflashtiradigan kasallik) kasaliga chalinib, tabiblar uni dad etish maqsadida tayyorlagan tarkibida isitadigan moddalar, xushbo'yliklar va rezavorliklar bo'lgan xamr arag'ini iste'mol qilgan. Tarixchi, Xondamirning fikricha Amir Temur o'limini tabiblar Dori sifatida tayyorlagan araq tezlashtirib yuborgan. Xondamir „Habib us-siyar“ asarida shunday yozadi: "...sohibqiron shu asosda araqqa rag'bat ko'rsatdi, unga javhar keltirishlarini buyurdi, ko'rinishidan suvdek bo'lsa ham sifati jihatidan olovdek edi. Oliyjanob Sohibqiron ikki kecha kunduz araq ichdi, ammo aslo ovqat yemadi. Shuning uchun mijozoda o'zgarish yuz berdi. Bu o'zgarishni tabiblar xumor belgisi bo'lsa kerak deb tushundilar. Yana unga bir-ikki qadah berdilar, harorati biroz taskin topdi, ammo vujudi va tabiatiga sharob ta'sir qildi shekilli, issig'i Yana ko'tarilib ketdi. Sohibqiron sog'lig'i yomonlashdi. Mazkur ichimlik bu vaqtda faqat tabobatda qo'llanilib, mast qiluvchi funksiyasi o'zlashtirilmagan edi. Temur kasalining kuchayishi va ko'p miqdorda iste'mol qilingan araq sabab bo'lgani haqida o'sha davr tarixchisi Hofiz Abru ham yozadi.[2] Amir Temurning vafoti haqidagi xabar garchi avvalda sir tutilsada, ammo ko'p vaqt o'tmay bu noxush xabar mamlakat bo'ylab tarqalib ketadi. Amir Temurning jasi Samarqandga olib kelinib dafn qilinadi (qarang Amir Temur. Amir Temur (yoki

Tamerlan) XIV asrda yashagan buyuk davlat arbobi va jangchi edi. U, asosan, Markaziy Osiyoda, shu jumladan hozirgi O'zbekiston, Afg'oniston, Eronda kuchli imperiyani barpo etganligi bilan tanilgan. Uning mirosi faqat harbiy muvaffaqiyatlar bilan cheklanmaydi, balki madaniyat, ilm-fan, va arxitektura sohalarida ham katta iz qoldirdi. Amir Temurning merosi: 1. Davlat arbobi sifatida: Amir Temur mustahkam markazlashgan davlatni yaratdi. Uning imperiyasi Markaziy Osiyo, Eron, Hindiston va hatto Sharqiy Turkiyaga tarqaldi. U o'zining ustun siyosiy va harbiy mahorati bilan juda ko'p yirik shaharlarda yengilmaslikni saqladi. U o'zining boshqaruv usulida qat'iy edi, biroq o'z hukmronlik davrida ba'zi ijtimoiy va iqtisodiy tizimlarni rivojlantirishga erishdi. 2. Madaniy merosi: Amir Temur o'z imperiyasida ilm-fan va san'atni rivojlantirishga katta e'tibor qaratdi. Samarqandni ilmiy va madaniy markazga aylantirishga harakat qildi.

Uning hukmronligi davrida, Samarqandda ilm-fan va arxitektura sohalarida yirik yutuqlar bo'ldi. U ilmiy va madaniy tadbirlarni qo'llab-quvvatlab, o'zining inshootlarini qurdirgan, jumladan, Amir Temur maqbarasi va Registon maydoni kabi me'moriy yodgorliklar yaratgan. 3. Harbiy merosi: Temur o'zining eng yirik yutug'ini harbiy sohada ko'rsatdi. U bir nechta muvaffaqiyatli janglar va yirik urushlar olib borgan, buning natijasida o'zining imperiyasini kengaytirdi. Uning harbiy strategiyasi va jangovar taktikasi bugungi kunda ham o'rganiladi. Amir Temurning qo'shinlari juda mahoratli va yaxshi tashkil etilgan edi. Temurning yodgorliklari: Amir Temurning ta'siri nafaqat O'zbekiston, balki butun Markaziy Osiyo va undan tashqarida ham seziladi. Bugungi kunda Samarqand va boshqa shaharlarda uning hukmronligi davrida qurilgan arxitektura yodgorliklari saqlanib qolgan. Shuningdek, uning ismi tarixi va madaniyatida keng yoritilgan bo'lib, ko'plab kitoblar va ilmiy ishlanmalar unga bag'ishlangan. Amir Temurning merosi nafaqat tarixiy va madaniy ahamiyatga ega, balki uning boshqaruv uslubi, harbiy yutuqlari va madaniy o'zgarishlar sohasidagi ta'siri bugungi kunda ham keng tarqalgan. Amir Temur davlati (1390-1500) — bu o'z vaqtida Markaziy Osiyo va unga yaqin hududlarda katta

ahamiyatga ega bo'lgan tarixiy davlatdir. Davlatning asoschisi Amir Temur (Tamerlan) bo'lib, u kuchli harbiy qo'mondon, strateg va siyosatchi sifatida tarixda tanilgan. Uning davlati ko'plab mintaqalarni o'z ichiga olgan, shu jumladan, hozirgi O'zbekiston, Tojikiston, Qozog'iston, Afg'oniston va Turkiya kabi hududlar.

Xulosa : Amir Temur davlati o'z davrida katta muvaffaqiyatlarga erishgan va tarixda yirik yurt egasi sifatida tanilgan. Temurning mirasi faqat harbiy g'alabalar bilan cheklanib qolmay, balki madaniyat, ilm-fan va arxitektura sohalaridagi yutuqlari bilan ham qadrlanadi. Ammo uning davlati qisqa vaqt ichida qulagan, bu esa uning avlodlari o'rtasidagi siyosiy nizolar va ichki beqarorlikka olib keldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Marozzi 2004, s. Andoza:Page needed. Meri. Medieval Islamic Civilization. Routledge, 2005 — 812-bet. ISBN 978-0415966900. „Timur | Biography, Conquests, Empire, & Facts | Britannica“. www.britannica.com. Qaraldi: 2022-yil 28-sentyabr. Muntaxab-al Lubab, Xafi Xon Nizom-ul-Mulkiy, Vol I, p. 49. Printed in Lahore, 1985 Timur's rules. "Uzbekistan". Tashkent. 2016↑ Kandiya Malaya (per. V. Vyatkina) //Reference book of the Samarkand region. VIP. Samarkand Regional Statistical Officecommittee. Samarkand, 1905, p. 258↑ Bartold V. V. Sochineniya t. 2. part 1. M., Seyfeddini M.A., Mirabdullayev A. Money circulation and coinage of Azerbaijan in the 9th-14th centuries (under the feudal state of the Shirvanshahs and Ildegizids) (according to numismatic data). Baku, "Nafta - Press", 2004, p.16↑ 14.0 14.1 Nastich V. N. Denejnoe xozyaystvoSouth Kazakhstan in the 19th century (based on documents from the "Turkestan archive") // Orientalistika. 2020. T.3, № 4. S. 985-1007 15. 1 Cuhaj 2009, ss. 169-170